

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Жельне Сергій Чеславович

УДК 346.9(477)(091)''18/19''

**ЕВОЛЮЦІЯ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ. – 1991 Р.)**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор,
БУРДІН МИХАЙЛО ЮРІЙОВИЧ,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, проректор

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України
РОССИХІН ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ,
Харківський національний університет
радіоелектроніки, проректор з
інноваційно-корпоративної роботи та
адміністрування

кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України
ЛАБОЖЕНКО ДМИТРО БОРИСОВИЧ,
голова Координаційної ради федерації
(Всеукраїнське об'єднання роботодавців
«Федерація роботодавців
агропромислового комплексу та
продовольства України»)

Захист відбудеться 20 грудня 2019 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 19 листопада 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є. Ю. Подорожній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В межах триваючого дискурсу про взаємозв'язок права, політики та економіки, неминуче постає питання про забезпечення економічних інтересів юридичними засобами, адже їхня довершеність є одним з індикаторів розвитку національної правової системи. В цьому контексті засадничою є роль господарського судочинства як юридичної гарантії здійснення господарської діяльності.

За цих обставин дослідження еволюції господарського судочинства в Україні в період з другої половини XIX ст. до 1991 р. виявляється як актуальне наукове завдання, покликане з одного боку, надати ґрунтовну історико-правову оцінку набутого досвіду в цій сфері, а з іншого – визначити перспективи інноваційного розвитку господарського судочинства, вдосконалення правового статусу його учасників, насамперед, у таких аспектах, як незалежність суддів, гласність і відкритість судового процесу, змагальність сторін, обов'язковість судового рішення та, врешті-решт, його впливу на економічний та суспільний розвиток країни.

Важливість історико-правового дослідження генези господарського судочинства в Україні обумовлюється й тим, що пріоритетність легального захисту державної форми власності, безмежне втручання держави в економічне життя переконливо вказують на безперспективність існування правових конструкцій, юридичних процедур, що унеможливають рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Артикулюючи увагу на наукових доробках вказаної проблематики, варто зазначити, що праці вчених-юристів дорадянського періоду, зокрема, І. Гордона, М. Деппа, А. Добровольського, Д. Керзума, А. Невзорова, М. Ржондковського, В. Садовського, Г. Шершеневича, у а подальшому в радянські часи – Т. Абової, С. Абрамова, Я. Бараша, С. Борякова, Ф. Вольфсона, А. Гойбарха, Л. Гінцбурга, Р. Каллістратової, Л. Картужанського, П. Логінова, І. Побірченка, Б. Рубінштейна, З. Шкундіна - стали концептуальним теоретичним підґрунтям для подальшого осмислення еволюції господарського судочинства в Україні період з другої половини XIX ст. до 1991 р. В умовах сьогодення в межах фундаментальної юриспруденції історико-правовий зріз діяльності арбітражних комісій, державних арбітражів, арбітражних судів був здійснений у працях І. Архіпова, В. Балуха, А. Бутирського, М. Бурдіна, В. Вітрянського, М. Клеandroва, Д. Лабоженка, Д. Мандичева, Л. Ніколенко, Д. Притики, В. Россіхіна, М. Хамник.

Поруч із цим, сучасній вітчизняній історико-правовій науці бракує комплексних наукових досліджень, у яких подається цілісна науково оформлена концепція, котра відображає унікальні риси еволюції господарського судочинства в Україні в період з другої половини XIX ст. до 1991 р., що мають значення для розбудови спеціалізованого господарського судочинства на сучасному етапі розвитку української держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до п. 8.11 Дод. 8 до Переліку пріоритетних

напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 рр., затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16.03.2015 р. № 275, а також відповідних пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016–2019 рр., схвалених вченою радою ХНУВС (протокол № 2 від 23.02.2016 р.).

Мета і завдання дослідження полягають у напрацюванні цілісної науково оформленої концепції, котра відображає унікальні риси еволюції господарського судочинства в Україні в період з другої половини XIX ст. до 1991 р., тобто від часів існування комерційного судочинства до появи в Україні арбітражних судів:

Архітектоніка та задум роботи обумовлюють важливість системного розв’язання широкого кола різноманітних дослідницьких завдань, а саме:

- провести наукову розвідку вказаної проблематики в українській та зарубіжній історико-правовій науці, на підставі чого акумулювати джерельну базу дисертаційної роботи;

- надати наукову та нормативну інтерпретації понять «господарське судочинство/арбітражне/комерційне судочинство» у вітчизняній юриспруденції;

- простежити в період з другої половини XIX ст. до 1991 р. становлення та розвиток принципів господарського/арбітражного/комерційного судочинства як важливої детермінанти його неупередженої історико-правової оцінки;

- репрезентувати та обґрунтувати періодизацію еволюції господарського судочинства в Україні в період з другої половини XIX ст. до 1991 р.;

- дослідити особливості організації та діяльності комерційних судів у Російській імперії, що діяли на теренах України у II пол. XIX – на початку XX ст.;

- визначити та всебічно охарактеризувати специфіку арбітражного провадження в УСРР на етапі формування єдиної системи органів державного арбітражу (1922–1931 рр.);

- простежити тенденцію розширення компетенції державного арбітражу як характерної риси розвитку господарської юрисдикції у радянській Україні (1930-ті –1960-ті рр.);

- здійснити комплексний аналіз своєрідності організації системи державного арбітражу в УРСР з кінця 70-х рр. XX ст. й до проголошення Україною незалежності;

- розглянути особливості правового становища державних арбітрів та арбітражного провадження у 70-80 ті рр. XX ст.;

- визначити значення набутої Україною юридичної спадщини у сфері господарського судочинства для подальшого розвитку та вдосконалення правового регулювання господарсько-процесуальних відносин у сучасних умовах.

Об’єктом дослідження є динаміка розвитку господарсько-процесуальних відносин в Україні з другої половини XIX ст. до 1991 р.

Предметом дослідження є еволюція господарського судочинства в Україні в період з другої половини XIX ст. до 1991 р.

Хронологічні рамки дослідження складають другу половину XIX ст. (часи здійснення судової реформи в Російській імперії), до набуття Україною незалежності в 1991 р.

Територіальні межі дисертаційної роботи включають етнографічні українські землі, які були складовими Російської імперії, УСРР/УРСР.

Методи дослідження. Методологічна компонента роботи є симбіозом філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціально-юридичних методів опанування правової реальності. Засадничим для виявлення всіх граней еволюції господарського судочинства в Україні в період з другої половини XIX ст. до 1991 р. виступив діалектичний метод. За його допомогою у концентрованому вигляді осмислено природу господарського судочинства як з позицій сучасного праворозуміння, так і в історичному ракурсі, обґрунтовано щільний зв'язок між характером господарського судочинства, його сутністю та економічною політикою держави.

Системний підхід став запорукою для конструювання атрибутивної складової дисертаційного дослідження, його вступу, наукової новизни, історико-правових та теоретичних висновків, узагальнень тощо.

Ключовою є роль історико-правового методу, який дав змогу за досліджуваний хронологічний період продемонструвати ставлення держави до економіки, захисту права власності, розвитку економічного життя, що неминуче відобразилося на тенденціях та докорінних трансформаціях господарського судочинства, ролі комерційних судів, арбітражів у механізмі держави (підр. 2.1, 2.2, 2.3, 3.1), визначити безпосередній вплив практичної діяльності юристів-вихідців з українських губерній на розвиток комерційного (господарського) судочинства у дорадянську добу (підр. 2.1).

Проблемно-хронологічний метод був дороговказом для визначення архітекτονіки (структури) дослідження. Інституційний підхід дозволив охарактеризувати особливості взаємодії органів держарбітражу у радянську добу з іншими органами публічної влади під час реалізації ними владних повноважень (підр. 2.1, 2.3, 3.1).

Специфіка предмету дослідження обумовила широке застосування спеціально-наукових методів, серед яких логікосемантичний та формально-логічний методи сприяли осмисленню основних понять, іншої дефінітивної бази дослідження (підр. 1.2 та 1.3). Історіографічна та джерелознавча основа дослідження була піддана всебічному аналізу завдяки історичному методу (підр. 1.1). Аксіологічний метод використовувався для відстеження тенденцій та суперечностей у розвитку принципів комерційного судочинства, а згодом арбітражного провадження з другої половини XIX ст. до 1991 р. (підр. 1.3). Герменевтичний метод слугував основою для аналізу законодавства, котре з другої половини XIX ст. й до 1991 р. визначало особливості господарського судочинства/провадження (підр. 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2).

Не менш значущу роль у роботі відігравали спеціально-правові методи (юридико-технічний, нормативно-догматичний) для розширення існуючих

знань про розвиток арбітражного провадження в УСРР на етапі формування єдиної системи органів державного арбітражу (1922–1931 рр.) (підр. 2.2), характерні риси організації системи державного арбітражу в УСРР з кінця 70-х рр. ХХ ст. й до проголошення Україною незалежності (підр. 3.1), комплексного аналізу правового становища державних арбітрів та арбітражного провадження у 70 – 80-ті рр. ХХ ст. (підр. 3.2-3.3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в вітчизняній історико-правовій науці напрацьовано цілісну науково-оформлену концепцію, котра відображає унікальні риси еволюції господарського судочинства в Україні в період з другої половини ХІХ ст. до 1991 р., за результатами чого сформульовано низку висновків, які характеризуються науковою новизною, зокрема:

вперше:

- аргументовано показано, що еволюція господарського судочинства не визначалася лінійним характером, поєднуючи судові та квазісудові форми розгляду та вирішення комерційних/майнових/арбітражних спорів;

- показано, що дослідження правової природи господарського судочинства в період з другої половини ХІХ ст. до 1991 р. відкриває широкі перспективи для розуміння суті поняття «еволюція в праві», котре охоплює як регресивні, так і прогресивні явища правової реальності. Зупинивши процес формування комерційного судочинства, радянська влада започаткувала функціонування інституту арбітражного провадження, котре не тільки спричинило поступовий розвиток системи державних арбітражів, появу й формування нових галузей права та законодавства (зокрема, господарського права та процесу), а ще, в певній мірі, відобразило глобальну тенденцію еволюції у праві, притаманну національним правовим системам країн романо-германської правової сім'ї першої половини ХХ ст., – неухильне збільшення ролі позитивного права у системі джерел права, адже в межах комерційного судочинства до 1917 р. вирішення відповідних спорів у значній мірі спиралося як на акти законодавства, так і звичаї ділового обороту;

- доведено, що ключовим для всебічного розуміння тенденцій розвитку господарського судочинства в Україні в період з другої половини ХІХ ст. до 1991 р. є питання про нормативно визначений обсяг поняття «господарська юрисдикція», адже, як засвідчує історико-правовий аналіз, динаміка розвитку господарської юрисдикції є детермінантою як ефективності, так і неефективності практики захисту економічних інтересів юридичними засобами;

- запропоновано та обґрунтовано авторську періодизацію еволюції господарського судочинства в Україні в період з другої половини ХІХ ст. до 1991 р. Її критеріями виступили як дати ухвалення тих чи інших актів позитивного права, так і часові межі перебування арбітражу у підпорядкуванні різних органів державної влади (стосується виключно радянської доби 1917-1991 рр.).

У дорадянський період простежено два етапи розвитку комерційних судів, що діяли в українських губерніях у складі Російської імперії: від судової

реформи 1864 р. до 1903 р. (ухвалення Статуту торгівельного судочинства), а також між 1903 та 1917 рр.

У радянську епоху виявляється значна кількість віх формування господарського провадження, котрі супроводжуються нелінійністю його розвитку. Серед них виокремлюються декілька періодів:

перший (1917-1931 рр.), коли спостерігається як тотальна відмова вирішення спірних господарських питань у правовий спосіб (1917-1922 рр.), так і спроба створення квазісудових органів (арбітражних комісій), призначених для вирішення на юридичних засадах господарських суперечок;

другий (1931-1978 рр.). Характеризується насамперед тим, що правову основу діяльності арбітражів становили виключно підзаконні акти. Він складається з низки проміжків часу. Зокрема, між 1931 та 1974 рр. діяло декілька положень про державні арбітражі. Поруч з цим, відбувалася неодноразова зміна адміністративного підпорядкування арбітражів (з 1931 по 1946 перебували під керівництвом РНК УРСР, з 1946 по 1953 – у підпорядкуванні Ради Міністрів УРСР, а в 1953 р. арбітражі передано до системи Міністерства юстиції УРСР). З 1960 року органи арбітражу перебували як у загальносоюзному (1960-1974 рр.), так і союзно-республіканському підпорядкуванні (1974-1979 рр.). Водночас, неодноразово змінювалися правила розгляду господарських справ (Правила розгляду та вирішення майнових спорів органами державного арбітражу (1934 р.); Правила розгляду господарських спорів державними арбітражами (1963 р.); Правила розгляду господарських спорів (1976 р.);

третій (1978-1991 рр.). Відтоді державний арбітраж вперше за всю історію свого розвитку згадано у Конституції УРСР, а його статус формалізовано у відповідному законі (1979 р.);

- аргументовано висвітлено, що протягом всього радянського періоду в межах арбітражного провадження не було створено належних умов для досягнення об'єктивної істини у справі. Однією з причин цього стала відсутність юридичних гарантій забезпечення неупередженості арбітра, внаслідок неможливості з боку сторін заявляти йому відвід або право арбітра взяти самовідвід. Виходячи із цього, є підстави вважати, що механізм правового регулювання арбітражного провадження не відзначався завершеним характером;

удосконалено:

- ключові підходи щодо розуміння поняття «господарське судочинство» як порядку провадження в господарських спорах, що здійснюється господарськими судами на підставі норм господарського процесуального права (системи процесуально-правових норм, що регулюють відповідні прав та обов'язки господарського суду та інших учасників судового процесу);

- наукові знання про форми позову в межах комерційного процесу дорадянської доби, адже саме тоді позов подавався не лише у письмовій, ще й в усній формі, причому в останньому випадку його записували до особливої книги. В такому випадку вартість позову у його тексті не визначалася;

- існуючі знання щодо специфіки інституту представництва під час розгляду господарської справи. Якщо в межах комерційного судочинства представниками сторін виступали присяжні стряпчі – професійні юристи, які надають правничу допомогу, радянське арбітражне провадження виходило з того, що представництво – прерогатива осіб, які наділені повноваженнями та несуть відповідальність за діяльність відповідної організації, установи чи підприємства. Саме тому на засідання Держарбітражу викликалися керівники їх заступники або члени правління;

- наукові уявлення про те, що процедурна складова діяльності арбітражних комісій при губернських економічних нарадах у 20-ті поч. 30 рр. ХХ ст. на відміну від тогочасного цивільного процесу не набувала необхідної деталізації та чітко визначеної стадійності. Це, насамперед, в практичній площині виявлялося в тому, що: вказані комісії розглядали тільки ті спори, що виникали між підприємствами й організаціями, що знаходилися у підпорядкуванні Вищої ради народного господарства та її органів на місцях; тільки один з трьох постійних членів комісії мав бути юристом за фахом, правовий статус свідків, необхідність їхньої присутності засіданнях арбітражних комісій не конкретизувалися;

дістали подальшого розвитку:

- аргументи на користь того, що саме історико-правовий аналіз засвідчує, що поштовхом для розвитку судової спеціалізації є формування в системі судоустрою комерційних судів;

- усталене в сучасній вітчизняній історико-правовій науці концептуальне положення про те, що унікальністю арбітражу в системі органів державної влади СРСР є те, що тільки цей орган утілював у собі риси органів виконавчої та судової влади, одночасно вирішуючи господарські спори, реалізуючи нормотворчу та контрольно-управлінську функції;

- наукові висновки про те, що поступова деталізація арбітражного провадження у 60-80 рр. ХХ ст. є характерною рисою його розвитку. Зокрема, якщо Правила розгляду господарських спорів державними арбітражами, затверджені Постановою Державного арбітражу при Раді Міністрів СРСР від 01.07.1963 № П-4, не встановлювали, яким процесуальним документом має оформлюватися відмова арбітра у прийнятті позовної заяви, а також не давали відповіді на те, чи потрібно було пояснювати позивачу причини відмови, аналогічні Правила розгляду господарських спорів державними арбітражами, затверджені Держарбітражем СРСР від 30.12.1976 р. № 136, вже чітко передбачали, що у подібному випадку арбітром виноситься окрема ухвала, в якій вказуються мотивовані причини прийняття такого рішення.

Практичне значення одержаних результатів. Актуальність, новизна, сформульовані висновки вказують не тільки на наукове, а ще й на практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження, які розвивають та вдосконалюють напрацьовані фундаментальною та прикладною юриспруденцією знання щодо еволюції господарського судочинства в Україні в період з другої половини ХІХ ст. до 1991 р.

Одночасно з цим запропоновані у дисертації положення та висновки можуть бути використані під час:

- науково-дослідницької діяльності як підґрунтя для подальших історико-правових досліджень системи господарського судочинства в Україні;
- нормотворчої діяльності як основа, використання якої необхідно для вдосконалення правового забезпечення функціонування судової влади в Україні, незалежності суддів тощо;
- навчального процесу – в ході викладання курсів з «Історії держави і права України», «Судові та правоохоронні органи», «Господарське процесуальне право» тощо.

Апробація результатів дисертації. Найважливіші положення проведеної роботи були розкриті на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Сучасний вимір держави і права» (Львів, 2017 р.), «Актуальні питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічного адміністрування у напрямку розвитку правової системи України» (Київ, 2018 р.), «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (Одеса, 2019 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації викладені у 5 наукових статтях, з яких чотири статті опубліковано у фахових юридичних виданнях України, одна стаття – в міжнародному науково-практичному журналі, а також у 3 тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Структура дисертації визначена метою та завданнями дослідження, які наповнили його зміст. Він складається зі вступу, трьох розділів (дев'яти підрозділів), висновків та списку використаних джерел (202 найменувань). Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 223 сторінки, з яких 202 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** представлено актуальність теми, її зв'язок з науковими планами, сформульовано мету і завдання дослідження, його об'єкт, предмет, методологію, визначено наукову новизну, а також показано практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про їх апробацію та структуру роботи.

Розділ 1 «Загальні засади дослідження проблематики еволюції господарського судочинства в Україні: друга половина XIX ст. - 1991 р.» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Історіографічна та джерелознавча основа дослідження»* звернуто увагу на те, що особливості функціонування комерційних судів в Російській імперії після запровадження у 1864 р. судової реформи вивчалися О. Гольстемом, О. Добровольским, В. Садовським, П. Цитовичем, В. Поповим, Д. Туткевичем, П. Уманським, В. Удинцевим.

Внаслідок дисконтинуїтету у правовому розвитку практика вирішення господарських спорів у радянську добу набула діаметрально інших юридичних рис, що неминуче відобразилося й на науковій думці у цій сфері. Незважаючи

на це, серед фахівців за часів НЕПу ще висловлювалися думки щодо необхідності здійснення правосуддя з господарських питань. Натомість у період з початку 30-х й до сер. 80-х рр. ХХ ст. вченими аналізувалися особливості діяльності арбітражних комісій, а згодом держарбітражу як органу державного управління, й відповідні процедурні аспекти вирішення господарських питань. Це знайшло відображення у публікаціях С. Бунцельман, В. Вітрянського, Я. Донде, М. Єльєвича, В. Можейка, В. Тараненка, Н. Церетелі, М. Шалюпи, К. Юдельсона, П. Якімова, С. Яшанової.

Із формуванням національної правової системи України, в якій набула вагомій ролі діяльність арбітражних, а згодом й господарських судів у здійсненні господарського судочинства, історичні аспекти їхньої діяльності простежуються у працях Н. Ващиліної, С. Коросєда, С. Крамара, О. Пономарьової, О. Світличного, В. Суліма, М. Тітова, В. Усатого, М. Шелухіна, І. Шицького.

Джерелознавчою основою роботи є систематизовані: 1) нормативно-правові акти; 2) статистичні документи, збірки; 3) періодична преса; 4) документи з архівних фондів, насамперед, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), зокрема матеріали: ф. 7 – Вищий арбітражний суд України, 1931 – 2016 рр.; ф. 22 – Вища арбітражна комісія при економічній нараді, м. Харків, 1923 – 1931 рр. Значну допомогу у висвітленні поданої у дисертації проблеми надало опрацювання фондів Центрального державного історичного архіву України (ЦДІАК), а саме матеріалів ф. 486 – Київська палата цивільного суду, 1782–1898 рр. Крім документів з центральних архівів, дисертантом також опрацьовано певний масив інформації, що міститься у фондах обласних архівів.

У підрозділі 1.2 *«Поняття господарське/арбітражне/комерційне судочинство у вітчизняній юриспруденції: сучасна та минулі інтерпретації»* наголошується, що незважаючи на відсутність легальної дефініції поняття «господарське судочинство», господарсько-процесуальний закон формалізує його завдання. На науково-концептуальному рівні це поняття характеризується як врегульований нормами господарського процесуального права порядок провадження в господарських справах, обумовлений системою взаємопов'язаних господарських процесуальних прав та обов'язків, господарських процесуальних дій, що реалізуються судом та іншими учасниками процесу.

Практика вирішення господарських спорів радянської доби вибудовувалася навколо таких термінів як «арбітраж» (форма вирішення господарських спорів, робота у сфері контролю за дотриманням договірної дисципліни у народному господарстві, попередження порушень законності у господарських відносинах, розробка пропозицій із вдосконалення правового регулювання господарської діяльності, контроль за діяльністю інших органів, що вирішують господарські спори) «арбітражне провадження» (сукупність процесуальних норм, що регулюють процедуру розгляду й вирішення господарських спорів у арбітражі).

Із другої половини XIX ст. й до 1917 рр. вживалося поняття «комерційне (торгівельне) судочинство» - провадження у комерційних судах, їхній судоустрій, існування якого пояснюється необхідністю вирішення питань матеріального торговельного права.

У підрозділі 1.3 «Становлення принципів господарського судочинства в Україні: друга половина XIX ст. - 1991 р.» аналізуються сучасні підходи до розуміння поняття «принципи господарського судочинства».

Констатується, що напередодні судової реформи 1864 р. внаслідок відсутності диференціації між кримінальним та судовим процесом неможливо було вести про існування окремих принципів вирішення господарських (на той час комерційних) спорів. Із запровадженням вказаної реформи у практику вирішення комерційних спорів поступово стали екстраполюватися такі принципи як: незалежність суду, гласність (відкритість судового процесу), змагальність сторін, загальна цивільна правоздатність, забезпечення права на апеляційний перегляд справи, забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення, розумність строків розгляду справи судом.

Своєю чергою, у період між 1917 та 1991 рр. вирішення господарських спорів базувалося на дещо інших засадах, адже ця діяльність не вважалася формою здійснення правосуддя. Поступово в діяльності арбітражних комісій, а згодом держарбітражів розвиваються та набувають значення здебільшого інші принципи, такі, як законність, добровільність виконання рішень арбітражу учасниками спору, диспозитивність, процесуальна рівність сторін, усність арбітражного процесу, безпосередність арбітрування, активного впливу держарбітражу на поліпшення господарської діяльності, оперативності.

Натомість сучасне господарське судочинство спирається на такі принципи як: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін; 5) диспозитивність; 6) пропорційність; 7) обов'язковість судового рішення; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 9) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення; 10) розумність строків розгляду справи; 11) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 12) відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення.

Розділ 2 «Господарське судочинство на теренах України в другій пол. XIX – першій половині XX ст.» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Організація та діяльність комерційних судів на українських землях у складі Російської імперії в II пол. XIX – на початку XX ст.» зазначається, що на теренах сучасної України комерційні суди почали функціонувати з 1807 р., коли перший з них виник у м. Одеса. У подальшому аналогічні суди були створені у Феодосії в 1819 р. та Ізмаїлі в 1832 р. Безпосередньо у Одесі компетенція комерційного суду визначалася Статутом Комерційного суду для Одеси, тобто правовим актом, який з позицій сьогодення слід вважати нормативним актом, що мав виключно регіональну дію. Із впровадженням судової реформи 1864 р. діяльність комерційних судів

зазнала певних змін. Комерційні суди мали дотримуватися правил збору та оцінки доказів відповідно до Статуту цивільного судочинства від 20 листопада 1864 р.

Стосовно терміну розглядів справ комерційними судами у дорадянську добу відомо, що Одеський суд в 1880 р. розглянув 70 % всіх справ впродовж року, 6 % – протягом двох років, 24 % – від трьох до десяти років та 1% – від десяти до п'ятнадцяти років. У 1897 році всі справи були розглянуті протягом року. Загалом за 1892 р. розглянули – 634 справи, за 1894 р. – 31, 1897 р. – 756.

Виконання рішень комерційних судів до 1866 р. здійснювалися поліцією, починаючи із 1866 р. – судовими виконавцями на основі виконавчих листів.

Судочинство в комерційних судах у досліджуваний період не обмежувалося лише однією інстанцією. Упродовж двох місяців рішення суду можна було оскаржити шляхом подання апеляції до Судового департаменту Правлячого Сенату та зупинити виконання рішення. У свою чергу, якщо оскаржена сума не перевищувала 10 тис. карбованців скарга не подавалася.

У другій половині XIX ст. у Російській імперії кількість комерційних судів починається зменшуватися. Станом на 1895 р. їх залишилося всього сім, а на початку XX ст. стало лише чотири, один із яких діяв на території в Одесі.

Саме в цей період було видано ще один важливий для регулювання комерційних спорів акт – Статут торгівельного судочинства (1903 р.). У ньому, насамперед, визначався склад комерційного суду: голова, його заступники та кілька членів призначених від уряду та купецтва. Голова та його заступники призначалися імператором за клопотанням міністра юстиції із кандидатів, обраних купецтвом терміном на шість років, а члени суду від уряду – безстроково. Всі вони отримували кошти відповідно до штату. Представники обрані від купецтва належали до купців першої гільдії свої обов'язки вони виконували безкоштовно. Крім цього, на посаду голови та заступників обиралися особи, які обов'язково мали вищу юридичну освіту і досвід роботи на відповідній посаді не менше визначеного періоду.

У підрозділі 2.2 *«Деякі особливості арбітражного провадження в УСРР на етапі формування єдиної системи органів державного арбітражу (1922–1931 рр.)»* вказується про те, що в період з 1917 по 1922 рр. вирішення спірних питань між суб'єктами господарювання здійснювалося виключно в адміністративному порядку.

Протягом 1922-1923 рр. почали діяти Арбітражна комісія Вищої Ради народного господарства (ВРНГ) й підвідомчі їй арбітражні комісії, Арбітражна комісія при Раді Праці та Оборони (й відповідні арбітражні комісії при обласних та губернських економічних нарадах). Вони теж не мали статусу судових органів, залишаючись адміністративними інстанціями для вирішення майнових спорів. Також у березні 1923 р. в УСРР створені арбітражні комісії при товарних біржах (мали статус третейського суду, але у 1924 р. позбавлені його внаслідок низької завантаженості справами).

Із затвердженням у жовтні 1924 р. Основ судочинства СРСР та союзних республік з'явилося положення про те, що арбітражні комісії (загальносоюзна Вища Арбітражна комісія при Раді Праці та Оборони, вищі арбітражні комісії,

що діють при економічних нарадах республік, арбітражні комісії при радах народних комісарів автономних республік і обласні та губернські арбітражні комісії, які були утворені при виконавчих комітетах областей та губерній) виконують функції судових органів, розглядаючи майнові спори між державними установами та підприємствами. Ухвали комісій мали обов'язковий характер.

Окремо в роботі досліджується деякі практичні аспекти діяльності Вищої арбітражної комісії періоду 1924-1925 рр. (в т.ч. розгляд позовів від Правління Південної залізниці до Харківського управління комунальних електричних залізниць; Відділення Державного суднопідйому Чорного та Азовського морів до Укртрестсільмашу тощо).

Протягом березня-травня 1931 р. на підставі низки рішень Раднаркому СРСР відбулася ліквідація арбітражних комісій та створення в подальшому особливих органів для вирішення господарських спорів – державних арбітражних комісій. Безпосередньо в УСРР постанову «Про державний арбітраж УСРР» було видано 05.06.1931 р. Державний арбітраж утворювався у складі державних арбітрів, що призначалися персонально Радою праці та оборони, радами народних комісарів Української СРР, тобто тими органами, при яких вони утворювалися. Загальне керівництво державним арбітражем покладалося на головного арбітра та його заступників.

У підрозділі 2.3 «Розширення компетенції державного арбітражу як характерна риса розвитку господарської юрисдикції у радянській Україні (1930-ті –1960-ті рр.)» вказується про те, що протягом 1931-1934 рр. низкою актів встановлена процедурна основа діяльності цього органу (зокрема, ухвалено *Правила розгляду та вирішення майнових спорів органами державного арбітражу, 1934 р.*), передбачена обов'язковість попереднього урегулювання між сторонами спірного питання до звернення в державний арбітраж. До його компетенції включено вирішення майнових спорів між колгоспами, а також між державними або кооперативними підприємствами та колгоспами.

У 1940 р. повноваження органів держарбітражу поширено на спори з розрахунків, що виникають на тлі передачі від однієї державної організації до іншої підприємств, будівель та споруд, оцінки підприємств, будівель та споруд, які передаються від державних органів на утримання кооперативних організацій або навпаки.

У 1946 р. держарбітраж при РНК УРСР перейменовано на держарбітраж при Раді Міністрів УРСР, а в 1953 р. його передано до системи Міністерства юстиції УРСР із розширенням компетенції. До неї, в т.ч. віднесено спори, що виникали при узгодженні республіканськими міністерствами та відомствами основних умов постачання продукції; спори при укладанні договорів на суму понад один мільйон, але не більше п'яти мільйонів крб., якщо при цьому хоча б однією зі сторін є установа, підприємство чи організація союзного підпорядкування або сторонами є установи, підприємства чи організації різних союзних республік.

У 1960 р. видано Положення «Про державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР» (ним скасовано Положення «Про державний арбітраж» 1931

р.). Воно залишало за держарбітражем при Раді Міністрів СРСР лише розгляд найбільш важливих спорів між організаціями та закладами різних союзних республік. Решта спорів передавалася до місцевих або республіканських органів Держарбітражу.

З 1963 р. набули законної сили Правила розгляду господарських спорів державними арбітражами, які визначили процесуальний бік їх діяльності протягом 1960-х рр. У них вперше, докладно були розроблені основні інститути арбітражного процесу на усіх його стадіях.

17.01.1974 р. Держарбітраж СРСР реорганізовано у союзно-республіканський орган та затверджено нове Положення про державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР.

Розділ 3 «Тенденції функціонування системи державного арбітражу УРСР у період з кінця 1970-х рр. й до проголошення Україною незалежності» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Організація системи державного арбітражу в УРСР з кінця 70-х рр. ХХ ст. й до проголошення Україною незалежності: деякі аспекти» зазначається, що із прийняттям Конституції СРСР (1977 р.), а згодом Конституції УРСР (1978 р.). Державний арбітраж вперше за радянських часів набув статусу конституційного органу, завданням якого є вирішення в межах їх компетенції господарських спорів між підприємствами, установами й організаціями. В подальшому в СРСР прийнято Закон «Про державний арбітраж у СРСР» (1979 р.), котрий в т.ч. врегульовував особливості організації системи державного арбітражу (складалася із держарбітражу СРСР, держарбітражів союзних республік, держарбітражів автономних республік і відповідних областей).

В розвиток зазначених нормативних актів в УРСР затверджено Положення про органи державного арбітражу (1980 р.), за яким державний арбітраж УРСР визначався як союзно-республіканський орган, а також відповідні арбітражі при виконавчих комітетах обласних, Київської міськради народних депутатів та держарбітражі областей. До пріоритетних завдань органів державного арбітражу в УРСР належали: а) управління органами державного арбітражу в республіці; б) забезпечення належного застосування законодавства під час розв'язання господарських спорів; в) підготовка та впровадження заходів, спрямованих на покращення правового врегулювання господарської діяльності.

Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про внесення змін і доповнень у законодавство Союзу РСР про державний арбітраж» (1987 р.) змінено становище арбітражів серед інших органів державної влади, а саме: по-перше, державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР трансформувався у держарбітраж СРСР; по-друге, арбітражі які діяли при Раді Міністрів союзних республік перетворилися на державні арбітражі автономних та союзних республік; по-третє, держарбітражі які існували серед місцевих установ стали державними арбітражами областей і міст. Вказані органи стали підпорядковуватися Верховній Раді СРСР та її Президії а у відповідних республіках - Верховним Радам. Останніми нормативними актами за радянських часів, які стосувалися

питань діяльності державного арбітражу, були Положення про державний арбітраж СРСР та нова редакція Правил врегулювання господарських конфліктів державними арбітражами, затверджене Постановою Ради Міністрів СРСР у 1988 р.

У підрозділі 3.2 «Правове становище державних арбітрів періоду кінця 70-х - початку 90-х рр. XX ст.» констатується, що до кінця 70-х рр. нормативні приписи, котрі безпосередньо характеризували їхнє правове становище, не були систематизовані в єдиному акті. Окреме місце серед них посідало Положення про державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР (1974 р.). В ньому вказувалося, що рішення держарбітражу приймається державним арбітром і представниками сторін, які беруть участь у розгляді спору, після обговорення усіх його обставин безпосередньо в засіданні. У випадку розгляду складних справ, до розгляду справи могли залучатися два додаткові арбітри. Рішення оголошувалося у залі засідання одразу після завершенню слухання справи.

В подальшому затверджені держарбітражем СРСР Правила розгляду господарських спорів (1976 р.) ввели правило про окрему думку держарбітра. Відтепер її обов'язково долучали до справи. Вказані Правила (у ред. 1980 р.) надавали можливість держарбітрам приймати рішення одноосібно, якщо представники сторін не з'явилися на засідання або звернулися з проханням провести розгляд справи за їх відсутності, чи їх присутність була визнана необов'язковою. У певних випадках припускалося також вирішення спору взагалі без виклику представників сторін.

Держарбітр наділявся правом стягувати штрафні санкції у прибуток бюджету, якщо сторона, котра має на них право, не пред'явила вимог щодо стягнення цих санкцій. Також він мав повноваження щодо контролю за законністю та правильністю дій учасників арбітражного провадження з приводу надання доказів, що мали значення для вирішення господарського спору. Він мав право вимагати певні відомості від установ, підприємств та організацій, навіть якщо останні не є сторонами спору.

Із прийняттям Закону СРСР «Про державний арбітраж» (1979 р.) правове становище державних арбітрів було визначено у низці його статей. Насамперед, слід зазначити про те, що були систематизовані та докладно прописані повноваження держарбітрів, закріплено керівну роль держарбітру у процесі розгляду господарського спору. Встановлено обов'язок відновлення порушених прав та законних інтересів сторін під час ухвалення рішення стосовно спору. Держарбітри мали виявляти у зв'язку з розглядом справ порушення законності та державної дисципліни, недоліки у господарській діяльності підприємств, установ та організацій, встановити причини цих порушень та недоліків. Цим законом визначалися умови призначення або звільнення з посади держарбітру.

У випадку з арбітром держарбітражу союзної чи автономної республіки, його призначення або звільнення з посади здійснювалося Президією Верховної Ради союзної чи автономної республіки за поданням відповідного головного державного арбітра. Що ж до держарбітрів міста, краю або області, то їхнє призначення та звільнення з посади виконавчим комітетом відповідної Ради

народних депутатів за поданням головного державного арбітра цього арбітражу з подальшим затвердженням Радою народних депутатів.

У підрозділі 3.3 «Особливості арбітражного провадження в УРСР у 70 – 80-ті рр. XX ст.» вказується про те, що протягом 1977-1980 рр. діяли Правила розгляду господарських спорів, ухвалені в 1976 р. Структурно вони склалися із 15 розділів, що включали 147 пунктів. В них містилися: умови, за яких суб'єкт господарювання отримував право звернення до держарбітражу, нюанси початку справи (Розд. I); підвідомчість спорів (Розд. II); права та обов'язки сторін арбітражного провадження (Розд. III), серед яких правові засади участі у арбітражному процесі представників громадських організацій, експертів, посадових осіб суб'єктів, котрі не виступали сторонами у справі у арбітражному процесі, були передбачені вперше; докази в арбітражному провадженні, особливості їхньої оцінки (Розд. IV); витрати (Розд. V); строки арбітражного провадження (Розд. VI); порядок подання позову, вимоги до нього, в т.ч. причини відмови у прийнятті (основні серед них такі: або позивач не мав статусу юридичної особи, або звертався з позовом не до юридичної особи) (Розд. VII); порушення справи з ініціативи держарбітражу (Розд. VIII); підготовка справи до попереднього розгляду (Розд. IX); заходи із забезпечення позову (Розд. X); розгляд спорів (Розд. XI). Його окремі пункти визначали місце і час розгляду спорів, порядок розгляду спорів безпосередньо на підприємствах, у організаціях чи установах, критерії законності та обґрунтованості винесених рішень, право державного арбітражу вийти за межі позовних вимог, перегляд рішення і визначення у зв'язку з нововиявленими обставинами; виконання рішень, отриманих в результаті арбітражного провадження; процедурні питання перевірки законності та обґрунтованості рішень державних арбітражів (Розд. XII- XIV); повідомлення державного арбітражу (Розд. XV).

Із прийняттям Закону СРСР «Про державний арбітраж» (1979 р.) основні положення арбітражного провадження знайшли відображення у ньому (IV розділ). Існуючий до того порядок звернення до державного арбітражу доповнився випадками звернень до держарбітражів прокурорів. Також у Законі вказувалося про те, що сторонами у спорах, які вирішуються державним арбітражем, могли бути не тільки підприємства, установи та організації, що є юридичними особами, а також їх вищестоячі органи, інші зацікавлені державні органи. Одночасно з цим у Законі робився наголос на тому, що рішення державного арбітражу набуває законної сили негайно після його прийняття і є обов'язковим до виконання усіма підприємствами, установами та організаціями. Наказ, в якому йшлося про стягнення грошових сум, міг бути спрямованим державним арбітражем безпосередньо до кредитної установи. Далі у роботі охарактеризовано особливості Правил розгляду господарських спорів державними арбітражами», ухвалених в 1980 р. на виконання вище згаданого Закону.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі сучасної методологічної бази подано вирішення актуального для вітчизняної історико-правової науки завдання – напрацювання цілісної науково-оформленої концепції, котра відображає унікальні риси еволюції господарського судочинства в Україні в період з другої половини XIX ст. до 1991 р. Внаслідок цього репрезентовано наступні висновки та умовиводи.

1. Еволюція господарського судочинства у досліджуваний період створила необхідні історико-правові передумови для формування інституту спеціалізованих господарських судів в умовах сучасної України.

2. У досліджуваний історичний період спостерігалось протиборство двох (адміністративної та судової) тенденцій у царині захисту економічних інтересів юридичними засобами – складний та суперечливий розвиток юрисдикції та повноважень спеціалізованих судових органів, покликаних гарантувати справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та насадження практики розв'язання економічних суперечок адміністративними методами, тобто за межами правосуддя.

В цьому ракурсі історико-правова оцінка еволюції господарського судочинства в Україні в період з другої половини XIX ст. до 1991 р. полягає у засвідченні неминучості деградації та архаїзації будь-яких юридичних концепцій та конструкцій, що обґрунтовують вилучення суду та правосуддя з господарських правовідносин.

3. Сутність природа правової трансформації як явища юридичного буття засвідчує її докорінний вплив на правову природу принципів господарського судочинства, адже аксіоматичні постулати судочинства правової держави (неможливість делегування судом повноважень із здійснення правосуддя, незалежність суду, процесуальна правоздатність, гласність, змагальність сторін, право на оскарження, включаючи апеляційний перегляд справи) категорично заперечувалися ідеологемами соціалістичної законності. Для практики вирішення господарських спорів набували першочергового значення такі принципи, як: необхідність врахування сутності економічної політики, арбітрування (всіляке сприяння арбітру в врегулюванні господарського спору між сторонами та досягнення угоди між ними), неможливість звернення до арбітражу задля захисту порушеного права без попереднього урегулювання між сторонами спірного питання, добровільність виконання рішень арбітражу учасниками спору, активний вплив держарбітражу на поліпшення господарської діяльності.

4. Якщо сучасне господарське судочинство здійснюється у порядку наказного та позовного провадження, комерційне судочинство дорадянської доби складалось тільки у порядку позовного провадження. Водночас, позовне провадження у комерційних судах (усне та писемне) включало в т.ч. розгляд справ, що виникали із охорони спадщини осіб, які займалися торгівлею.

5. Актуальним у вітчизняній історико-правовій науці в межах питання про розвиток комерційного судочинства дорадянської доби є питання про статус та повноваження секретаря суду, адже в умовах сучасного

господарського судочинства до складу господарського суду належать виключно судді, тоді як у комерційному суді секретар мав спеціальний процесуальний статус. Йому належало право брати участь у голосуванні під час ухвалення суддями колегіального рішення. Крім того, він мав право вказувати суду на протиріччя, що виникли під час ухвалення тих чи інших колегіальних рішень, і якщо вони бралися суддями до уваги, заносити їх до журналу судових засідань.

6. Механізм регулювання арбітражного провадження у радянський період мав дуалістичний характер: загальносоюзне регулювання поєднувалося з республіканським.

7. До числа особливостей діяльності арбітражних комісій в УСРР у 20-ті рр. XX ст., необхідно, віднести наступні:

- їхня компетенція не поширювалася на спори, в яких однією зі сторін виступав Держбанк або Держстрах, якщо вони були пов'язані із статутними операціями цих органів; спори з приводу опротестованих векселів та заставних актів; позови, що надійшли через порушення договорів надання транспортних послуг; спори з приводу сплати різного роду повинностей та податків;

- по завершенню слухання справи резолютивну частину рішення необхідно було оприлюднювати під час того самого засідання;

- ухвали арбітражних комісій мали юридичну силу рішень суду загальної юрисдикції.

8. Встановлено, що з середини 1930-х рр. в УРСР вирішення господарських спорів перестало бути основним пріоритетом у діяльності арбітражів, які держава «переключила» на заходи у рамках зміцнення планової і договірної дисципліни, госпрозрахунку, виявленню прихованих резервів, зловживань тощо.

9. У період з кінця 40 по 60-ті рр. XX ст. у діяльності держарбітражу УРСР сформувалися наступні основні напрямки: вирішення господарських спорів, узагальнення практики, інструктування, діяльність щодо розробки, узгодження та пояснення господарського законодавства, а також нормативно-правових актів, що регулювали власне діяльність органів арбітражу.

10. Наукова характеристика правового становища державних арбітрів в УРСР періоду кінця 70-х – кінця 80-х рр. XX ст. доводить, що на його розвиток впливало декілька ключових тенденцій.

З одного боку, незважаючи на тотальний партійний контроль за діяльністю держарбітражу, вперше на науково-концептуальному рівні (в т.ч. Т. Абовою, М. Клеандровим, П. Логіновим), було заявлено про необхідність процесуальної самостійності держарбітрів.

З іншого боку, якщо до кінця 70-х рр. XX сторіччя у законодавстві правове становище держарбітрів визначалося на рівні підзаконних нормативних актів, котрі поступово розширювали їхній компетенційний потенціал, починаючи з 1979 р. (із прийняттям Закону СРСР «Про державний арбітраж»), правове становище державних арбітрів формалізувалося в акті, що мав вже вищу юридичну силу.

11. Якщо в умовах сьогодення прокурор, який звертається до господарського суду в інтересах держави, в позовній чи іншій заяві, скарзі

обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, у період з кінця 70-х рр. XX ст. до обрання Україною незалежності у законодавстві не існувало жодних застережень щодо причин звернення прокурора із заявою про вирішення господарського спору в інтересах державних, кооперативних та інших громадських підприємств, установ та організацій. Також протест прокурора був підставою для перегляду рішення держарбітражу у порядку нагляду. Виходячи з цього, а також, враховуючи повноваження прокурора, надані йому в порядку загального нагляду відповідно до Закону СРСР «Про прокуратуру СРСР» від 30.11.1979 р., цей період слід вважати «піком» процесуальних повноважень прокурора під час розгляду та вирішення господарських спорів держарбітражами.

12. Аналіз радянського арбітражного процесу в 70 – 80-ті рр. XX ст. з позицій сучасного праворозуміння виявляє парадоксальну та суперечливу ситуацію у розвитку тогочасного процесуального права, яка полягала в тому, що на відміну від цивільно-процесуального судочинства, норми якого тоді були кодифіковані та за юридичною силою мали більш високий статус, юридичне унормування арбітражного провадження здійснювалося не республіканським, а загальносоюзним актом на рівні підзаконного нормативно-правового регулювання. Незважаючи на це, процесуальний статус сторін в арбітражному процесі був значно ширший ніж у цивільному. Вони могли брати участь у дослідженні доказів, залучатися до прийняття рішення у справі, були зобов'язані проявляти повагу до майнових прав і законних інтересів іншої сторони – учасниці провадження.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Жельне С.Ч. Досвід функціонування комерційних судів на теренах України, що входили до складу російської імперії: XIX – початок XX ст. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2016. Випуск 33. Ч. 2. Т. 4. С. 33-37.

2. Жельне С.Ч. Деякі особливості становлення системи арбітражного провадження на теренах України (1922-1931). Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2016. Випуск 40. Т. 4. С. 84-89.

3. Жельне С.Ч. Становлення й розвиток принципів господарського провадження у радянській Україні. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. Випуск 1. Том 3. С. 51-55.

4. Жельне С.Ч. Тенденції у функціонуванні та розвитку системи державного арбітражу у радянській Україні (1930-ті – на початку 1970-х рр.). Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Випуск 1. Том 4. С. 65-69.

5. Жельне С.Ч. Поняття «хозяйственное/арбитражное/коммерческое судопроизводство» в отечественной юриспруденции: эволюция и современное состояние. Право и политика. 2018. № 2. С. 139–144. (Кыргызская Республика).

6. Жельне С.Ч. Діяльність державних арбітражів в Україні у 1980-поч. 90-х рр.: деякі організаційні аспекти. Сучасний вимір держави і права: матеріали

міжнародної наук.-практ. конф. (м. Львів, 19–20 травня 2017 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. С. 8-10.

7. Жельне С.Ч. Судді та стряпчі Петербурзького комерційного суду – вихідці з України. Актуальні питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічного адміністрування у напрямку розвитку правової системи України: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 7–8 вересня 2018 р.). К.: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 15-18.

8. Жельне С.Ч. Особливості розвитку нормативного забезпечення господарського судочинства в УРСР у 1970-80-ті рр. Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18–19 січня 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 6-8.

АНОТАЦІЯ

Жельне С.Ч. Еволюція господарського судочинства в Україні (друга половина XIX ст. – 1991 р.) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2019.

У запропонованому науковому дослідженні подається аналіз сучасної та минулих наукових інтерпретацій таких понять, як «комерційне судочинство», «арбітражне провадження», «господарське судочинство». Всебічно охарактеризовано питання щодо становлення принципів господарського судочинства у досліджуваній історичний період. Показано особливості організації та діяльності комерційних судів на теренах України у II пол. XIX – на початку XX ст. Визначено специфіку арбітражного провадження в УСРР на етапі формування єдиної системи органів державного арбітражу (1922–1931 рр.). Вивчено своєрідності правового становища державних арбітрів та арбітражного провадження у 70-80 ті рр. XX ст.

Ключові слова: арбітраж, верховенство права, господарське судочинство, господарські спори, економічна політика держави, диспозитивність, комерційні суди, незалежність суддів, об'єктивна істина, правосуддя, правовий розвиток, претензія, прокурор.

АННОТАЦИЯ

Жельне С.Ч. Эволюция хозяйственного судопроизводства в Украине (вторая половина XIX ст. – 1991 г.) – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук (доктора философии) по специальности 12.00.01 – теория и история

государства и права; история политических и правовых учений (081 – право). – Харьковський національний університет внутрішніх дел. – Харьков, 2019.

В представленном научном исследовании предложен анализ современных научных интерпретаций понятия «хозяйственное судопроизводство», а также понятий «коммерческое судопроизводство», «арбитраж», «арбитражное судопроизводство», использовавшихся в отечественной юриспруденции в прошлом.

Всесторонне охарактеризован вопрос о становлении принципов хозяйственного судопроизводства в Украине. Исследованы особенности организации и деятельности коммерческих судов периода II пол. XIX - начала XX ст. Показана специфика арбитражного производства в УССР (1922-1931 гг.). Продемонстрирована тенденция расширения компетенции государственного арбитража как характерная черта развития хозяйственной юрисдикции в советской Украине в 1930-е-1960-е гг. (именно в этот период в законодательстве нашло формализацию требование о предварительном урегулировании между сторонами спорного вопроса до обращения в государственный арбитраж). Проанализирована организация системы государственного арбитража с конца 70-х гг. XX ст. и до провозглашения Украиной независимости. Раскрыты особенности правового положения государственных арбитров и арбитражного производства в 70-80-е гг. XX ст. Обращено внимание на то, что в конце 80-х гг. XX ст. среди правоведов доминирующей стала идея о том, что разрешение хозяйственных споров – прерогатива независимой судебной институцией (арбитражным суд, впоследствии созданным в Украине в 1991 г.

Ключевые слова: арбитраж, верховенство права, диспозитивность, коммерческие суды, независимость судей, объективная истина, правосудие, правовое развитие, претензия, прокурор, хозяйственное судопроизводство, хозяйственные споры, экономическая политика государства.

SUMMARY

Zhelne S.CH. The Evolution of Economic Litigation in Ukraine (Second Half of the 19th Century - 1991) - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Candidate of Law Degree in Specialty 12.00.01 - Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Scholars. - Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2019.

The proposed scientific study provides an analysis of current and past scientific interpretations of such concepts as "economic litigation", "arbitration proceedings", "commercial litigation". The issue of the formation of the principles of economic justice in the studied historical period was thoroughly characterized.

The peculiarities of the organization and activity of commercial courts on the territory of Ukraine in the second half of XIX - at the beginning of XX century are shown. The specifics of arbitration proceedings in the USSR at the stage of formation of a unified system of state arbitration bodies (1922-1931) were determined. The

peculiarities of the legal status of state arbitrators and arbitration proceedings in the 1970s and 1980s were studied.

Keywords: arbitration, rule of law, economic litigation, economic disputes, economic policy of the state, dispositiveness, commercial courts, independence of judges, objective truth, justice, legal development, claim, prosecutor.

Підписано до друку 18.11.2019. Папір офсетний. Друк офсетний.

Формат 60×90/16. Умов. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим.

Видавець і виготовлювач

Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.